

Csehy Zoltán (1973) költő, műfordító, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének docense. Kutatási területe a humanista és neolatin irodalom, a régi magyar és kortárs költészet.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A lesbikus Sapphó. Reflexiók a 20–21. századi magyar erotikus líra Sapphó-képéről (2012/3).

Manto az iskolában

Közelítések Poliziano didaktikus eposzához

Csehy Zoltán

„**A**equor, marmor és a cor / Semlegesek mindenkor...” – szajkózzák Babits Mihály *Halálfiái* című regényében a didaktikus „költészet” egyik halhatatlan magyarországi remekét. Az efféle *ars grammaticák* már a humanizmus korában is elterjedtek voltak: Lorenzo Valla például 362 hexameterben kísérelte meg elmagyarázni és költőileg vonzóvá tenni a latin nyelvtan rejtelmét, nem sok művészi sikerrel. A didaktikus költészet ókor utáni újjáéledése természetesen nem reked meg a hasonló segédleteknél, hanem részint reprodukálja az didaktikus költészetnek az antikvitás által jól bejáratott témáit és sémáit,¹ részint újakat teremt: a modern didaktikus költészet tárgyköre hihetetlen mértékben kiszélesedik, tematikai sokszínűsége a helyes feleségválasztástól a vérbaj és az ellene való védekezés ismertetésén át az allegorikusan is értelmezhető sakkjátékszabály-leírásokig terjed.²

Az egyre-másra halódó tanköltemény műfaját Goethe 1827-ben már így jellemezte: „A didaktikus vagy oktatóköltészet mindig köztes lény volt költészet és retorika között, miért is hol az egyikhez, hol a másikhoz közelít, s több vagy kevesebb költői beccsel bírhat (...) Rímbe szedett krónikáktól, öreg pedagógusok megverselt szabályaitól a legeslegjobb, mi a nemben fellelhető, adassék tisztelet mindnek, ám a maga helyén s értéke szerint!”³ Az „igazi esztétika” már ekkor fanyalagva fogadja ezt a különös öszvérléttel bíró poézist, ugyanakkor a költészettől más értelemben nem vitatja el a tanítói szerepkört: „Mindenfajta költészetnek feladata, hogy tanítson, de észrevétlenül, rá kell irányítania az emberek figyelmét arra, amiről érdemes tanulni, de a tanulást az embernek magának kell levonnia, mint az ételtől.”⁴

A didaktikus költészet egykori hosszú és hömpölygő folyama, mely Goethe korában még fel-feltűnedezett, mára egyértelműen elakadt, sőt egyenesen kiszáradt. Költészet és tanítás közvetlen összekapcsolása ma legfeljebb egy-egy jó emlékeztető rigmusra terjed ki. Nehéz lenne elképzelni azt is, hogy egy egyetemi kurzus bevezetőjeként a lelkes oktató hexameterekbe foglalná a tananyag lényegét. A verses *praelectio* műfaja, melyről a továbbiakban szólni kívánunk, a humanista képzés idején Angelo Poliziano tankölteményeiben érte el a csúcspontját: Poliziano ráadásul nem pusztán a szerzőolvasásra készítette fel hallgatóit szinte mnemotechnikus szándékkal megírt verseiben, hanem saját költői és művészi programjáról is vallott.⁵ Didaktikus költeményei közül kimagaslik a *Manto* című alkotás, mely Vergilius olvasásába kínál poétikus bevezetőt: ez a hatalmas Vergilius-értelmezés egyszerre mélyreható analízis és enkómium, egyszerre a vergiliusi nyelv, modor és eszmény esszenciális párlatolása és a legragyogóbb humanista emuláció. A humanista költészet versengés-fogalma nem pusztán a versengő felülírásra, a helyettesítésre irányulhat, gyakran megelőgszik a muzeális léttel is, azzal a létmóddal, hogy az így létrejött szöveg mintegy betagozódhatna akár az antik irodalomba is. De Poliziano ennél többet akar: párbeszédet, élhető antikvitást, épp ezért intertextusait úgy válogatja meg, hogy a megidézett antik szöveghelyekkel összeolvasva vagy együttértve többletjelentést is hozzanak létre. Úgy tanít Vergiliusról, hogy Vergiliust tanítójaként tisztelve magasztalja.

A *Manto* a *Sylvae* címen ismert szöveggkonglomerátum élén kapott helyet, mely egy négy didaktikus „epyllionból” álló sorozat (*Manto, Rusticus, Ambra, Nutricia*).

Állt Pagasae¹ partján a hajó még szűz evezőkkel,
elsőként indult szelni a tengeri árt.
Ám a hajókötelek lekötözték még a vitorlát,
és nem csalta a szél célja felé a hajóst.
Kettős Chiron² barlangjához mennek a hősök,
oldalvást honnan locska habocska zubog,
s büszke platánfa terít lágy, kellemes árnyat elébük,
és a parasztszál csöpp lakomával igéz.
Lombfekhely készül, s hajukon koszorúban a szirmok,
Herculesünk fűrtjén nyárfa ezüstje ragyog.
Aeacides,³ a fiú hó kézzel serlegeket nyújt,
s Alcides⁴ poharát tölti barátja, Hylas.⁵
Véget is ért az evés, s lantjába csapott bele Orpheus,
és kísérte tudós ujjja a zengedezést.
Elhallgattak a férfiak, és lecsitultak a szellők,
s visszájára folyott menten a vízsubogás,
és megakad fáradt röptük madaraknak az égben,
vérengző száját most betapasztja a vad,
tölgyfák hallgatják, s leszaladnak a sziklatetőről,
s Pelion orma⁶ pucér; meztelenül mocorog.
És anya-lágyan megsimogatta dalával a földet,
éneke abbamaradt, csöndben a lantja pihen.
Bátor Achilles fogja meg, és lantolni merészel,
nyers, csiszolatlan dalt zeng el a zsenge kölyök.
Tárgya mi volt? Nyájás vendége dalának a bája,
és a dicső lantszót zengte a zengedezés.
Felkacagott mindenki: de azt úgy tartja a fáma,
Orpheusznak tetszett mégis a kölykös erély.
(...)
Él egy istennő csüngvén az egek magasában,
felhők ülnek az oldala tájt, hó köntöse fénylik,
fűrtje ragyogva ragyog, szárnyával zajt kavarr egyre.
Ő gátolja a balga reményt, gáncsolja a gőgöst,
elkapott elmét ő ránt le a földre magasból,
általa jó a siker, s gátolja, ha tombol a becsvágy,
őt hívták Nemesisnek⁷ régen, a hallgatag Éjnek
s Oceanusnak a gyermeke. Homloka csillagos-ékes,
feket s csészé⁸ hord, félelmet kelt nevetése,
és, amit örültek vél, szembeszegül vele, ocsmány
vágyat megszelidít, és felfogat fenekestül
mindent, durva szeszélye szerint változhat a sorsunk:
erre sodor; máskor meg máshova pörget az örvény.
(...)
Megszületésedkor Parnassus csúcsa felől szállt
Múzsák közt le, Maro, sietősen a földi világba
Calliope,⁹ nyájás karjába emelt, gügyörésett
bölcsođ ringatván, három csók érte az arcod,
három jósdal szólt, háromszor tett koszorút rád.
Bölcsođhöz kis ajándékokkal jött el a többi
isten, pengettyút, lantot, bőrt, pásztori pálcát
hoztak, meg lótuşfurulyát, hogy rajta zenélhess,
sorba rakott, lépcsős nádszálakat összekötözve,

¹ E thesszáliai kikötőből indultak útra az argonauták.

² Chiron kentaur volt (ezért kettős lény, félig ló, félig ember), Achilles nevelője.

³ Achilles (Achilleus), akit Chiron kentaur nevelt.

⁴ Hercules.

⁵ Hercules fiúkedvese és inasa.

⁶ Hegy Thesszáliában.

⁷ A sorsfordulat, a kiszámíthatatlan végzet istennője.

⁸ Áldozati edényt.

⁹ Az epikus költészet Múzsája.

A *Rusticus* a vergiliusi *Georgica* és a hésiódosi *Munkák és napok* olvasásába vezet be, miközben briliáns invencióval festi a vidéki Itália képeit: Poliziano rendkívül ügyesen egyensúlyoz a bukolikus és a rusztikus világ között. Az *Ambra* egy Medici-villa nevét viseli, mely ma Poggio a Caianóban található: Poliziano itt a mitizált leírás remek példáját adja, a villa nimfává válik, majd Homéros magasztalásába kezd, az *Ilias* és az *Odysseia* rövid, argumentumszerű kivonatát adja. A negyedik részt, a *Nutriciát* szerzője eredetileg Corvin Mátyás magyar királynak dedikálta. Ez a különös költemény lényegében modern esszévers, mely az emberi elme civilizálódásával indít, majd a költői ihletet adó metafizikus *furor poeticus* hatóerejét tárgyalja, a kozmikus versharmóniát, a világmindenséget szabályozó zenét, hogy aztán rátérhessen a nagy költők katalógusára, beleértve a szibillákat, a mitológiai és a bibliai poétákat is. Ez a hatalmas háttéranyagon alapuló szöveg nem pusztán az antik forrásokra támaszkodik, de felhasználja Giovanni Boccaccio istengenealógiájának 14., költészetesztétikával foglalkozó részét is. Poliziano műve egy szinte kézikönyvként is olvasható sajátos lírai irodalomtörténet. A *sylvae* itt tehát műfaj, méghozzá statusi értelemben:⁶ ahogy maga Poliziano fogalmaz, az „*indigesta materia*” edénye, azaz a rendezetlen, megemésztetlen anyagot laza, csevegő, spontán egységbe foglaló nyelvi megnyilatkozás. A humanista Perotti Statius-kommentárjában is hasonló módon definiálja a műfajt: *Hoc enim festinum genus scribendi silva dicitur, quod sit quasi prima materia. Nam hyle, unde silva dicitur, materiam significat* („Az ilyen sebtében történő írást nevezik *silvának*, mert olyan, mint a nyersanyag. A *hyle* szó, melyből a *silva* eredeztethető, a görögben anyagot jelent”).⁷ A Clare E. L. Guest által feltérképezett változatosság és *silva*-jelleg azonban csak részben érvényes a *Mantóra*: mintha itt inkább afféle műfaji kötődésű szerénykedési toposzról lenne szó, és nem a diverzitás vagy rendezetlenség olyan poétikus állapotáról, mely bármit is feláldozna az „elbeszélés” retorikai rendjéből.⁸

Manto nem más, mint Tiresias lánya, egy jövendőmondó jóistennő, Vergilius szülőhelyének, Mantua városának a névadója. A *praelectio* előszava egy disztichonokban írt költemény, mely a teremtő első génusz metaforikus pozíciójába helyezi Vergiliust: a költő az argonauták útját idézi meg, azokat az allegorikus öspillantásokat, amikor az emberi intellektus nyílt vizekre hajózott. Egyszer csak Chiron barlangjában találjuk magunkat, ellenállhatatlanul szép bukolikus környezetben („locska habocska zubog, / s büszke platánfa terít lágy, kellemes árnyat elébük”), a *locus amoenus* toposzai közt időzhetünk. De e környezet áttételesen megidézi a humanista körök, *sodalitasok* önreprezentációjában megszokott toposzokat is: Chiron, Achilles nevelője olyan metaforikus teret kínál, melyben otthont lel a művészet és intellektus. Acél Zsolt kiválóan jellemzi a *locus amoenus* képrendszerének metapoétikus funkcióját a hellénisztikus irodalom keretein belül: „A *locus amoenus* a költészetéről való beszéd része: a hésiódosi elhívástörténetre, a pásztorköltő önértelmező elbeszélésére utaló hellénisztikus költeményekben a szent liget a művészet nagy eseményeinek ad teret.”⁹ Poliziano is hasonló metapoétikus teret kínál saját alteregói számára, ám ami meglepő és eredeti, nem a tipikus pásztori teritóriumot jelöli ki e terep számára, hanem a léte magát jelképező utazás egy jellegzetes pillanatát és helyszínét, ahol a költői megszólalás lehetőségét ad más létdimenziókkal való szembenézésre is (az erő, a kalandvágy, az ismeretlen megismeréséből fakadó tudás).

Orpheus veszi magához a lantot, és a természeti környezet egyszerűen az ő hangszerének engedelmeskedik: a világharmóniát sugárzó költészet szentsége szólal itt meg, sőt a világtrend maga válik megszólaltathatóvá még az anomáliákban is, a dalnok köré sereglő élet (állatok, fák stb.) egyívásúvá válik a maga közös ámulatában. Itt eltűnik a vadság, az agresszió, evidens természeti tulajdonságok és adottságok semmisülnek meg, a létezés többé nem antagonisztikus ellentétek vagy pólusok har-

cai közt zajló vegetatív folyamat, hanem az időtlenségbe kövülő entitások közös harmóniaélménye. Ez a mákonyos létidő-illúzió azonban nem uralkodhat el, ugyanis Orpheus után Achilles nyúl a hangszerhez. Merészsége kacagást vált ki, ám az elhangzó, korántsem kozmikus, váteszi, sokkal inkább pragmatikus-férfias, küldetésre fókuszáló analóg ének végül elnyeri a mindenség kozmikus egységét megtestesítő Orpheus tetszését. Nem nehéz észrevenni, hogy itt egy teljes metapoétikus allegória bontakozik ki. Orpheus és Achilles pólusaiba könnyű belelátni Vergilius és Poliziano profilját, általánosabban véve pedig a *vates* és a *poeta* viszonyát. Az igazi költészet a világ el- és átrendezése, harmonizálása, az időtlenség érzetének megtapasztaltatása. Poliziano költészetfelfogása misztifikáló és sokszor ezoterikusnak ható, ugyanakkor gyakorlatias is: a mély megértésen alapuló emulációra buzdít. A *Manto* legelején Nemesis istennő leírása áll (Pausanias nyomán): egy féket és egy áldozati csészét tart a kezében, miközben felhők közt lebeg. A vágy és a düh megfékezése vagy serkentése, a világ állandóságának felforgatása révén képez ellentétet Orpheusszal, aki szintén felforgatja a világot, igaz, nem éppen szeszélyes, diszharmonikus gesztusaival, hanem épp-hogy radikális és mágikus harmóniáival. E két szélsőség magyarázza a két időben kiismerhetetlen változékonyságát, illetve az idő művészet általi megállíthatóságát, a sors megörökíthetőségét.

Görögországot is megzabolázta az istennő: Rómát rendelte fölébe, de immár nem pusztán politikai értelemben, hanem szellemi vonatkozásokban is. Ez a nagy pillanat épp Vergilius fellépésével kezdődik. Vergilius a szellemi impérium kronológiájának kezdőpontja: a szöveg tökéletes uralása a politikai uralom analógiáján is túlmutat, hiszen ez az uralom nem azonosítható azzal a hybrisszel, melynek legyőzését épp Nemesis legitímálja görög–római szellemi viszonylatban. Vergilius emulációja nem a semmiből teremtés hybrisének analógiája, sokkal inkább a homérosi világ sajátos, költői pacifikálása.

Különösen jelentőségteljes, hogy Poliziano a görög irodalmi kánont milyen szerzői nevekhez köti, s e szerzőket milyen sorrendben vonultatja föl: Theocritus, Hesiodus, Homerus. Ez a triász lényegében a *rota Virgilit* néven ismert műfaji és stílusszintek rendjét követi,¹⁰ vagyis a bukolika után a didaktikus költészet következik, s végül a hierarchia csúcsát jelentő heroikus eposz. A megbontott kronológia helyett a műfaj- és stílusszintek vergiliusi rendje (*gravis stilus, mediocris stilus, humilis stilus*) szerint való előszámolás nem lehet a véletlen műve. Poliziano itt azt példázza, hogy Vergilius életműve (*Bucolica, Georgica, Aeneis*) önmagában egyesíti a teljes, általa meghatározott görög kánont. Vergilius életműve egyszerre nyer enciklopédikus kiterjedést és válik színekdochikussá, hiszen görög elemekből rakódik össze.

A Vergilius előtti római irodalmat a „rekedt” Ennius képviseli, illetve Cicero. A költemény jelentékeny szakasza metapoétikus: az elbeszélhetőség, az ábrázolás lehetetlenségével foglalkozik. Itt nem a nyelv kifejezőképességének szépsége kerül előtérbe, hanem a szent adományként misztifikált költői képesség intenzitása vagy hiánya. És ehhez társítható a „potenciális értelem révén felfogó lét” dantei dimenziója is:¹¹ a lélekben fészkelő intellektus emberi egyedisége a diverzifikált létezésben, illetve annak viszonya az isteni mindentudáshoz, hiszen végeredményben „az isteni fény a legakadálytalanabban a beszédben ragyog”.

Az elbeszélhetőség szorongatottsága részint az isteni fényből áradó nyelv beszéddé (költészetté) alakíthatóságának akadálytalanságához, részint a tárgy nagyságához, részint az elbeszélés kánonjához kötődik. Ezek a távolságok, nevezetesen a saját hatókör és a tradíció között végletekig felnagyítódnak, de minden retorikai konvenció ellenére az invenció tekintetében például reálisak maradnak. A nyitóköltemény allegorikus misztikuma Orpheus alakjának megrajzolásában csúcsondik ki: Orpheus itt is, akár a későbbi költői recepcióban „titokzatos jel, mely az

és Pandion szárnyasait,¹⁰ háromszor az ólmos szemhöz elnyugodott, s a gyökönke¹¹ a homlokod érte. S jött az Elysiumot hagyván Manto,¹² ama látnok, Manto, ő nemzette folyóárral kicsi Ocnust,¹³ s Mantua, Ocnustól te az anyja nevét örökölted. Eljött, és megrázta kuszált fürtjét s a szalagját, vérben forgott két szeme és istent befogadva megszólalt, s mély kebléből föltört az igazság: „Mantua, emlékszem még egykori jósszavaimra: »Kelj föl, kit madarak s villámok jóslata szült meg, kelj föl, emelkedj nyomban a csillagos ég magasába, légy piramisnál is magasabb! Jaj, mekkora hírnév ér utol! És aggott sok szádon át örökít meg! Mennyei várból száll le a földre a mennyei vátesz, mennyei lelke az isteni ihletet issza epedve, abból töltekezik, s a magasröptű dalain nem csak Linus Inachides¹⁴ ámul meg Oegrius¹⁵ Orpheus, nem csak a tírusi lantszóval falakat magasító,¹⁶ ámde a Múzsák is dicsérik, s áldja Apolló.« És most itt a fiú a nyugodt fényű ragyogásban, és üdvözli a létet, akit jóslat szava ígért, gyermeki lágy sírása a lég szeleit simogatja. Üdv, boldog kölyök, üdv, vérem! Retteg Görögország, mert másodrendűvé válhat a jöttöd után már Ascra, Arethusa, Smyrna¹⁷ babérkoszorúja azonnal!” (...)

Mantua, hozz diadalmi, dicső pálmát a fiadnak!
Új, izmos földművesnép¹⁸ jó, s tudni akarja,
hogy mikor is vessen, mely csillag uralja, ha szánt épp,
hogy sarlózni mikor kell, és mikor illik aratni.¹⁹
Jöjj ki az erdőből, ifjú, és Triptolemusnak
szállj szekerére,²⁰ kövér aratást intézz Latiumnak!
Részeg vessző nem kúszhat maga, hadd tekeredjen
egy szilfára, piruljon, akár a menyasszony a nyájás
férje előtt, s Autumnus²¹ atyánk hadd emelje a szántón
égre fejét: csupa zöld levelek közt annyi gyümölcsöt,
s Achelous,²² bőségszarudat markolja a jobbod,
nőjön Pallas fája²³ a kéiszínű olivákkal,
birkózáshoz az ifjak testét hadd csupaszi

¹⁰ Procne és Philomela: az egyik fecskévé, a másik csalóganynnyá változott.

¹¹ Mágikus növény, a megigézéstől és a szemmel veréstől védett. Az ötlet Vergilius hetedik eclogájából származik.

¹² Teiresias lánya, jósnő.

¹³ Tiberis folyamistennel együtt nemzette Ocnust, Mantova (Mantua) alapítóját.

¹⁴ Mitikus görög dalnok, Inachidesnek mondják argosi származása miatt.

¹⁵ Orpheus egy mitoszvariáns szerint Oeigrus folyamisten fia volt.

¹⁶ Amphion, aki lantja szavával építette újjá a lerombolt Theba falait.

¹⁷ Ascra Hesiodus, Arethusa Theocritus, Smyrna Homerus szülőhelye.

¹⁸ Utalás arra, hogy a harcedzett veteránok földet kaptak.

¹⁹ Innen kezdődően Poliziano Vergilius didaktikus eposzát, a *Georgicát* ismerteti dióhéjban.

²⁰ Triptolemus eleusisi ifjú volt, akinek Demeter (Ceres) egy sárkány vontatta szekeret adott, melyről magvakat szórhat a földre.

²¹ Az ősz istene.

²² Görög folyamisten, Hercules letörte egyik szarvát, melyet a najádok virágokkal és gyümölcsel töltek meg. A bőségszaru jelképe.

²³ Az olajfa.

majd le, s a megfordult levelével az év feleződjön.²⁴
 Víg pusztán, lombos legelőkön a zsenge tinó hadd
 hívja finom hangján anyját, hisz a szarva csak épp most
 nőtt ki a homloka tájt, a fehér borjú szalad arra
 már a mezőn vígan szökdécselgetve magában.
 Ám a bikák fejlett szarvuk már égre meresztek,
 és szerelemharcuk megvívják összeakadva,
 közben a még betöretlen ló a virágtele réten
 játszadozik, szárnyas szeleken túlesz szaladása,
 úszik a nagy folyamon, s a hegyek magasát le-legyőzi,
 és az olimpiabéli babért így elnyeri díjul.
 És hajnalhasadáskor a pásztor hajtsa ki nyáját
 istállójából, míg harmat özönlí a rétet,
 és a kövér cseppek súlyától görnyed a fűszál,
 és a cinyphiabéli²⁵ gidák fölmásznak a bércre,
 és a magasban rágják vígan a tüskebozótot.
 Aztán rajban törnek elő sziklák türegéből,
 rózsát szíva s a bimbóit száz zsenge virágnak,
 végre a méhecskék, bika szülte meg őket,²⁶ a lábuk
 porral telve, s a sűrű enyv alapozza a mézet,
 ajtaikat zárják és védbástyákat emelnek,
 s hatszög mézsejtek viaszába begyűjtik a nektárt,
 gondjuk utódnevelés vagy a méz, a herét tova űzik,
 harcias egy fajzat, polgárharcokra is éber,
 szájával s fullánkjaival harcol valamennyi,
 s dong-bong éjjel a méhkas, zümmög, zúg, csupa zsongás.
 És te, te jég és hőség megkínózta vidék, hol
 szent Helikon hegye télen a napkeltét fedi el, ne
 késs átadni nekünk majd régi babérkoszorúdat.
 Kár versengeni, hol született költők fejedelme,
 Smyrna, Rhodos, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenae,²⁷
 mert Bianor²⁸ sarjái immár végleg a pálma.
 Mert sarjam félnék verssel szántót, legelőket
 zengett eddig, s most élénk, új ösztöke hajtja,
 és félelmeit elveti, gyűjti erőit a szíve,
 ihlettel megtelve dühös hadakat dalol immár.²⁹
 Mint ha a zsenge madár próbálja rövid, pici szárnyát,
 anyja s a zsongó fészke körül röpdös legelőszőr,
 és terebélyes fák ágára pihenni leszálldos,
 némi erőt gyűjt, és száll is szomszéd tavon által,
 átröpi újabb földeken és odahagyja megint csak
 élvezvén röptét, s végül túlsurran a tornyos
 fellegeken s a dühös szeleket maga meglovagolja,
 szárnyal a roppant térben s biztos szárnyerejében.

²⁴ Természettudományos képzet, mely szerint a téli napfordulók az olajfalevél is megfordul.

²⁵ Cinyps libiai folyó. Környéke kecskéiről volt nevezetes.

²⁶ Természettudományos tévképzet, miszerint a tetemekből rovarok születnek. (Lásd Aristeus pásztor történetét a *Georgica* IV. énekében.)

²⁷ Homerus lehetséges szülőhelyeinek híres listája.

²⁸ Servius szerint Bianor azonos Ocnussal, Mantova alapítójával. Sarja itt jelképesen maga Vergilius.

²⁹ Itt Poliziano áttér az *Aeneis* keletkezésére és költői értelmezésére.

eredet felé mutat, oda, ahol... a mondás képessége és a megértés képessége – a hiányukban mutatkozva – a lehetetlenség próbáinak vannak kitéve”.¹²

Ez pedig itt műfaji csapda, hiszen a didaktikus költemény öszszegez, rendszerez, és nem feltétlenül kitalál, a tudás egyértelműsítő, könnyített közvetítésére utal, és nem arra, hogy a váteszi szövegteremtést magát készítse alakot öltetni. Poliziano jelentékeny ötlete azonban az, hogy miközben bemutatja azt az allúziótechnikát, amely révén elegánsan feltárja diákjai előtt a szerénykedési toposzok versbe írásának módozatát, a felhasznált vagy megidézett antik referenciák révén új értelmezői csapásokat is nyit: a vátesz Orpheus itt lassan-lassan tárgyi pozícióba kerül, miközben a költő Achilles értelmezéseinek kiszolgáltatottjává válik. Az Orpheus–Vergilius kapcsolat potencialitása egyszersmind Orpheust emeli a görög költészet csúcsára is.¹³ A csúcsokról író költő pedig Atlas terhét cipeli az enciklopédikus vergiliusi életmű ismertetésekor, máskor pedig egy misztikus erdőben tétovázó favágóhoz hasonlatos, aki nem tudja, hol is kezdjen munkához.

E ponton villannak fel a misztikus születés képei: a költőt maga Calliope hozza a földi világra a Parnassusról, és három csókkal, három jósdallal és három koszorúval ajándékozza meg a gyermeket. A kisedhez járuló istenek metaforikus ajándékai (lant, pásztori pálca, pánsíp stb.) színekdochikusan adják lényegében a költő lényét magát, énjének, identitásának karakterét. A hármasságok misztikuma és a költő által leírt rítus metaforikus jegyeit Manto megjelenése teljesíti ki. A szülőhely (Mantua) névadója rövid monológban jósló hírnevet, váteszi pályát, s Vergiliust kettős diskurzusba helyezi: részint a misztikus ösköltők rendjébe iktatja (Linus, Orpheus, Amphion), részint az isteni szféra költői világának kitüntetett figyelmébe (Múzsák, Apollo). Vergilius biográfiája csupán költői-misztikus biográfiává válik, Poliziano az isteni genezis híveként a szövegvilág inspirálódásának leszármazástanához keres gyökereket, a földi létben kibomló csoda felé elmozdulva mellőzi a létaspektusok kézzel foghatóbb elemeit. A gyermek születése, az ég magasából a földre kerülése, a bölcsőjénél való hódolás kétségtelenül krisztológiai analógiákat is ébreszt. A magasztalás biográfiai iránya továbbra sem hajlandó a politikai, közéleti vagy egyáltalán földinek nevezhető hétköznapi dimenziók felé haladni: Poliziano a pályaképet csakis szöveggenezisként látta. A referenciális én lényegében nem is létezik, egy kozmikus növesztett misztikus szerző kerül élénk, aki csak és kizárólag szövegléttel bír, Poliziano „hagiographiája” csak a teremtésre figyel, a kanonikus szöveg születésének rajzára. A művek előszámlálása, megidézése és frappáns összefoglalása az ókori Vergilius-életrajzokat követi, melyekhez a Poliziano korában már élénken lejátszódó filológiai viták ellenére nem viszonyul kritikusan. Az életművet gyakorlatilag az életrajzokban emlegetett hierarchikussá lett piramisstruktúra szerint tárgyalja. Előbb Donatus nyomán a *praeludiumok* jönnek (*haec fuerint timidae praeludia prima iuventae*, „félnék ifjúsága ekképpen játszadozott még”), nevezetesen a *Dirae* (*Átkok*), a *Culex* (*Szúnyog*), a *Priapea* (*Priapusi énekek*), majd a *Catalepton*, az *Aetna*, a *Ciris* következik. A *Priapeát* a humanizmus korában épp a Donatus-életrajz nyomán szerették Vergiliusnak tulajdonítani: ez ugyanis legitimációt jelentett a fiatalkori pajzán versek írására. Beccadelli és Janus Pannonius költészetének e priapikus regisztere is ilyen módon, a vergiliusi életpályamodell adaptációjával magyarázható.¹⁴ A pajzán költészettől nem idegenkedő Poliziano *lususnak* (játék, játszadozás) nevezi ezt a korai költői tevékenységet, azaz az előkészítő, gyakorló fázisba utalja:

*nec te Lampsacium pudeat luisse Ithyphallum
blandaque lascivis epigrammata pingere chartis.*

*Lampsacus istene éledjen tréfás soraidban,
pajzán lapjaidon pajkos bökvers sorakozzék.*

A költő e korai fejlődési fázis alapelemeit és képeit a gyermeki játékból és a szégyenérzet hiányából veszi. Róma hívása egyszersmind kilépést jelent ebből költői életszakaszból, s a *lusus* élvezetét maga a megszemélyesített város is megsíratja, csak a későbbi hírnév reménye vigasztalhatja meg. Poliziano itt tér rá a *Bucolica* ismertetésére: motívumokkal, illetve intertextuális szövegkölcsonzésekkel készíti el a tízelemű szövegkorpusz kivonatát. Poliziano itt a klasszikus értelemben vett argumentumtechnikát aktiválja. A fogalom alkalmazása azért is jogos, mert a *Nutriciát* költője egyenesen *argumentum de poetica et poetis* alcímmel látta el. Az ókori (sőt a modern) szerzők egyes műveinek költői párlatolása régi költői és iskolai gyakorlatnak számított, és határozott szövegtípust képvisel a humanista iskolázás kezdete óta. Pietro da Moglio például didaktikus céllal szedte versbe Seneca tragédiáinak és Terentius komédiáinak tartalmát, Guarino számos didaktikus epigrammát írt, remek portréepigrammái mellett Domenico Silvestri Boccaccio *Az istenek eredetéről* című munkájának motívikus-tartalmi esszenciáját szedte versbe. Poliziano didaktikus költeménye lényegében a vergiliusi művek összegzéseit kínáló rendhagyó argumentumokat bástyázza körül költészettel. Ezek a tartalmi-motívikus kivonatok jól memorizálható szövegegységek, melyek a mnemotechnikus módszereket erősen preferáló oktatás igényeihez jól illeszkednek. Milyen alapstratégiákat aknáz ki ezekben a szövegekben a költő? Részint, főleg közismert passzusok esetében, hagyja, hogy szövegén átszivárogon a vergiliusi összöveg valamely jellegzetes sora vagy fordulata, igyekszik rávilágítani a *Bucolica* egészét érintő lehetséges mögöttes narratívákra, azaz (legalább asszociatív) összefüggéseket teremt, kiragad egy-egy jellegzetes fordulatot, s azt az egészre utaló részegységként állítja előtérbe. Időnként az értelmezéstörténet hagyománya is szerephez jut: a negyedik ecloga összefoglalása elválaszthatatlan a keresztény Vergilius tradíciójától, s a költő hagyományosan értelmezett Krisztus-jövendölésétől: Idumea szüzének sarja vezeti majd a világot vissza az aranykorba.

Nem mellékes, hogy a didaktikus célzatú vers dinamikusan váltogatja a narráció különféle lehetőségeit: olykor az ismerető, mindentudó hang dominál, mely a megcélzott olvasóközönségre szól, máskor valamely jellegzetes szereplő szerepébe avatkozik, szól bele ez a hang, s van olyan eset is, hogy az érzelmi fókuszálás kerül előtérbe, vagyis maga az extatikus élmény jut szóhoz.

A *Georgica* összefoglalása koherensebben érvényesül: nincs benne az a szaggatottság és mozaikosság, mely a sokféle tárgyú idillek egybehangelésakor érvényesül. Poliziano itt is a mű nyomán halad, s ez a sorrendiség világos módon emeli ki a Vergilius-mű szerkezetét annak ellenére, hogy a motívumok kiemelése önkényesebbnek látszik, hiszen a *Georgica* egyes részeinél sokkal inkább érvényesül a mellérendelődés, mint valamiféle cél- és fejlődéselvű hierarchikus séma. A Helicon babérkoszorúját kiérdemlő didaktikus eposz (mely műfajában a legközelebb áll a róla szóló metapoétikus diskurzushoz)

új költői topográfiát is teremt: a görög klasszikusok mitizált helyeit a költészetesztétikai szempontból kidolgozott Vergilius-művészbioográfia helyei veszik át. Poliziano megragadja az alkalmat a Homéros-bioográfia egyik jól ismert didaktikus epigrammájának a beépítésére: így kerül be a hét, a költő szülőhelye címért versengő város neve a szövegbe. A görög epigramma latin átültetéseként is elgondolható kétsoros azonban a költő ellenpontozza, a korábbi konklúzióból elnyújtott expozíciót alakít ki, s a csattanót újra cseréli:

*Kár versengeni, hol született költők fejedelme,
Smyrna, Rhodos, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athenae,
mert Bianor sarjái immár végleg a pálma.*

És lassan elérkezünk az életmű-piramis csúcspontjára: az *Aeneis*hez, azaz a műfajok királynőjeként tisztelt heroikus eposz vergiliusi megvalósulásához. A szárnyait próbálgató madár immár biztonságosan, erőit jól beosztva szárnyal, és az anyai fészektől egyre messzebbre merészkedik – veti be Poliziano a homérosi hasonlatot, hogy azt a tökéletesen felépített pályát jellemezze, melynek legfőbb erénye a kozmikus és harmóniai arányok érzékelése, a higgadt nagyság bölcsessége. Az *Aeneis* összefoglalásának költői módszere nem hoz újat a korábbi argumentum-betétekhez képest, talán csak annyiban, hogy megsokasodnak a reflexiós elemek. Nem hagyható figyelmen kívül Poliziano költeményének, egészen pontosan argumentum-betéteinek stílushármassága: a stíluszintek elméletének megfelelő szó- és nyelvhasználat következetessége, a stilisztikai pontosság didaktikus célzatossága. Ezt végül is alapfokon készen kínálta a megidézett művek analógiája, illetve a rendszer körkörösége. A teljes emberi életkor-folyáshoz illeszkedő antik eposz allegorikus szerkezete (mely a kisgyerekkor mágiikus-mitikus világából a férfivá válásig, a főmű megalkotásáig, a nemzetség megalapozásáig tart) remek párhuzamot kínál a vergiliusi életpályamodell biográf szerkezetéhez, melynek stációt Poliziano verse rögzíti. Az *Aeneis* magasztaló ismertetése után a szemérmes ókori költőt állva tapsoló színházi közönség képe villan fel mint a földi elismerés csúcspontja. Ezután a nápolyi sír képe jelenik meg, a „*Deadalu*-emlékmű”: s ahogy a hét homérosi várost legyőzte Mantua, a sír hírneve úgy szárnyalja túl a hét világcsoda hírét. Ez pedig jó alkalom arra, hogy Poliziano beiktasson egy bravúros hétsoros a világ hét csodájának felsorakoztatásával. Az argumentum és a didaktikus epigramma két kulcsfontosságú betétstruktúrát képez.

A zárlat a laus és az admonitio kettősségében bontakozik ki, hogy végül egy a költőkhöz fordul apostrophé és a költői tevékenység isteni eredetének magasztalása után eljussunk a *repulsatió*hoz, mely a szent ligetből hivatott kiűzni a tanulatlanokat. Vergiliust Poliziano lényegében az öröklétbe meneszti, a vers egy érzékletesen szép, retorikailag jól felépített, az intertextuális masinériát csúcsra járató szakaszában szinte megistenül:

*At manet aeternum et seros excurrit in annos
vatis opus: dumque in tacito vaga sidera mundo
fulgebunt, dum sol nigris orietur ab Indis,
praevia luciferis aderit dum curribus Eos,
dum ver tristis hiems, autumnum proferet aestas,
dumque fluet spirans refluetque reciproca Tethys,*

*dum mixta alternas capient elementa figuras,
semper erit magni decus immortale Maronis,
semper inexhaustis ibunt haec flumina venis,
semper ab his docti ducentur fontibus haustus,
semper odoratos fundent haec gramina flores,
unde piae libetis apes, unde inclita nectat
serta comis triplici iuvenilis Gratia dextra.*

*Bezzeg a költő műve örök, sok századot él túl,
míg csak a kóbor csillagfény be-betölti a csöndes
kozmoszt, míg a sötét Indusnál serken a napfény,
míg kocsijával a hajnal előzi a nappali fényárt,
míg zord tél a tavaszt, és őszi időket a hó nyár,
míg hullámaival Tethys horgad s lecsitulgat,
míg sokféle alakká változhatnak a dolgok,
mindig is él Maro, roppant hírneve el nem enyészik,*

*mindig is áramlik s nem fogy ki e bő folyam árja,
mindig is ebből kortyol a szomjas bölcs igaz ajka,
mindig is illatozó szirmot terem itt ez a rétség,
szívhatják jámbor méhek, s a hajába virágot
fonhat a három Gratia-lány szorgos keze nyomban.*

Poliziano verses előkészítője több, mint didaktikus eposznak álcázott kedvcsináló és jól hasznosítható tartalmi-stilisztikai kivonat: olyan Vergilius-analízis ez, mely nem pusztán az intertextusokban megtestesülő nyelvi-költői-filológusi ambíciókról ad számot, de a költészet lényegét érintő esztétikai genezisére is érzékenyen figyel, hiszen költő írta a javából. Nem véletlenül feleli Lorenzo Medici Ruggero Leoncavallo I Medici (A Medicieiek) című operájában a Lorenzo költészetét magasztaló Polizianónak a következőket: „Költő!? Még hogy én! Te vagy az, Poliziano, / te, Vergilius és Dante méltó sarjadéka!”

Jegyzetek

- 1 Volk 2002.
- 2 Hardie–Haskell 1999.
- 3 Goethe 1981, 698.
- 4 Goethe 1981, 698–699.
- 5 Poliziano 2004. A későbbiekben elemzett *Manto* szövege Charles Fantazzi gondozásában: 2–29. Magyarul a vers: Csehy 2011, 488–501.
- 6 Hegyi 1979, 5–57.
- 7 Branca 1983, 85. Poliziano Statius-kommentárjairól lásd Cesarini Martinelli 1978, 96–145. Kiadás: Poliziano 1978.
- 8 Guest 2007, 9–48.
- 9 Acél 2011, 167.
- 10 Laird 2010, 138–159.
- 11 Kelemen 2002, 108–110.
- 12 Blanchot 2005, 127.
- 13 Bettinzoli 1995, 163–164.
- 14 Brugnoli–Stok 1997; Pease 1940, 180–182. Az életrajzok magyarul: *Vergilius-életrajzok* 1961, 150–160.

Bibliográfia

- Acél Zs. 2011. *Orpheus éneke. Ovidius metapoétikus elbeszélései a Metamorphosesben*. Budapest.
- Bettinzoli, A. 1995. *Daedalus iter. Studi sulla poesia e la poetica di Angelo Poliziano*. Firenze.
- Blanchot, M. 2005. *Az irodalmi tér*. Ford. Kicsák Lóránt – Horváth Gyöngyi – Lőrinszky Ildikó. Budapest.
- Branca, V. 1983. *Poliziano e l'umanesimo della parola*. Torino.
- Brugnoli, G. – Stok, F. (szerk.) 1997. *Vitae vergilianae antiquae. Scriptores graeci et latini*. Roma.
- Cesarini Martinelli, L. 1978. „In margine al commento di Angelo Poliziano alle »Selve« di Stazio”: *Interpres* 1, 96–145.
- Csehy Z. 2011. *Amalthea szarva. Száz itáliai humanista költő*. Pozsony.
- Goethe, Johann Wolfgang 1981. *Antik és modern*. Budapest.
- Guest, C. E. L. 2007. „Varietas, poikilia and the silva in Poliziano”: *Hermathena* 183, 9–48.
- Hardie, Ph. R. – Haskell, Y. (szerk.) 1999. *Poets and Teachers: Latin Didactic Poetry and the Didactic Authority of the Latin Poet from the Renaissance to the Present. Proceedings of the Fifth Annual Symposium of the Cambridge Society for Neo-Latin Studies, Clare College, Cambridge, 9–11 September, 1996*. Bari.
- Hegyi Gy. 1979. „Stadius, a költő, akit Apollo és Domitianus ihletett”: *Publius Papinius Statius: Erdők. Latinul és magyarul*. Akadémiai, Budapest, 5–57.
- Kelemen J. 2002. *A filozófus Dante. Művészet- és nyelvelméleti expedíciók*. Budapest.
- Laird, A. 2010. „Re-inventing Virgil's Wheel: The Poet and his Work from Dante to Petrarch”: P. Hardie – H. Moore (szerk.): *Classical Literary Careers and their Reception*. Cambridge University Press, 138–159.
- Pease, A. S. 1940. „Mantua me genuit”: *Classical Philology* 35, 180–182.
- Poliziano, Angelo 2004. *Silvae*. The I Tatti Renaissance Library. Cambridge–London.
- Poliziano, Angelo 1978. *Commento inedito alle Selva di Stazio a cura di Lucia Cesarini Martinelli*. Firenze.
- Vergilius-életrajzok* 1961. *Antik Tanulmányok* 18, 150–160. Ford. Ritóók Zsigmond tanár irányítása mellett a budapesti Martos Flóra Leánygimnázium Latin Szakköre.
- Volk, K. 2002. *The Poetics of Latin Didactic. Lucretius, Vergil, Ovid, Manilius*. Oxford University Press.